

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNE AİT BİR TEFSİRİN ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ

*Kübra YILDIRIM**

ÖZET

Üslûp, farklı yazı türlerinde değişmekle birlikte aynı yazı türü içinde de değişebilir. Tefsirler de sınırları diğer türlere göre daha belirgin bir ifade biçimi olmasına rağmen müfessire göre değişkenlik gösterebilmektedir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde yaygın olarak sûre, Kuran tercümelemleri ve tefsirler yazılmıştır. Bu tefsirlerin esin kaynağı Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin tefsiri olarak görülmektedir. Çalışmamızda döneme ait diğer tefsirlerden de okumalar yapılarak Semerkandî tefsirinin bir tercümesi olarak gelişen Üveys bin Hoca Osmân'ın Amme Cüzü Tefsiri incelenecektir. Bu inceleme sonunda Üveys'in üslûp özellikleri ve farklılıkları, tefsir anlatımına katkıları gösterilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda tefsir yazımındaki üslûba Kuran dili dışında yazarın kişisel olarak neler katabildiği, bunu ne amaçla yapmış olabileceği irdelenecektir.

Anahtar kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, tefsir, üslûp, Amme Cüzü tefsiri, Üveys bin Hoca Osmân.

THE STYLISTIC CHARACTERISTICS OF A COMMENTARY BELONGING TO OLD ANATOLIAN TURKISH

ABSTRACT

Literary style can show varieties in different writing styles and also in the same writing styles . Commentaries although their limits are more explicit explicandum comparing other styles can show variability regarding to glassator. In the era of Turkey Turkish there were written suras, translations of Quran and commentaries. The guiding spirit of these commentaries seem as the commentary of Ebu'l-Leys es-Semerkandî. In our study Uveys bin Hoca Osmân's Commentary of Amme Part which was written at that time will be examined with readings of other commentaries which were blonged to the evolving era as a translation of commentary of Semerkandî. At the end of this examination there will be tried to show writing style features and differences of Uveys and his contributions to commentary statements. In this regard there will be semtinized what the writer can add to the writing style of the commentary personally apart from the lingo of Quran and for which reason the writer might does that.

Key Words: Old Anatolian Turkish, commentary, sytle, Commentary of Amme Cüzü, Üveys bin Hoca Osmân.

* Arş. Gör., İstanbul Kültür Ü. Fen-Ed. Fak.Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: k.yildirimm@gmail.com

Selçuklular devletinin dağılışının ardından başlayan beylikler dönemi ilk tefsir çalışmalarının yapıldığı dönem olarak gösterilmektedir. İlk dönemde Yasin, Tebareke, İhlas gibi kısa sûrelerin tefsirleri yapılırken büyük tefsir ve tercüme çalışmaları 14. yüzyıldan sonra başlamıştır (Topaloğlu, 1976: 2-3). Satır arası ve tefsirli tercüme türlerinde iki koldan ilerleyen bu çalışmalardan biri de üzerinde çalıştığımız tefsir metnidir. Dil ve üslûp incelemesi yapacağımız bu tefsir Üveys bin Hoca Osman bin Emir İlyas bin Evliya'nın Amme Cüzü tefsirinin Süleymaniye Kütüphanesi Fatih bölümü 283 numaralı nüshasıdır. Bu çalışmada, nüshanın 203a-267a arasındaki varakları incelenmiştir. Bu nüshanın 203a kısmına kadarki bölümleri üzerine çalışılan tamamlanmış* ve şu an hala üzerine çalışılmakta¹ olan yüksek lisans tezleri vardır.

Kur'anı açıklamak ve yorumlamak özel bir üslûba sahip olmaktan öte bir tefsir metoduna uymayı gerektirmektedir. Tefsir yazarken müfessirin izleyeceği metot açıklamaların ne yönde gelişeceğine ışık tutacaktır. Her ne kadar yazımdaki biçim belli olmuş olsa da yazar, ortaya koyacağı bu eseri edebileştirecek, kendi kaleminin damgasını vuracaktır. Yazarın kişisel eğilimleri, ilgi alanları anlatım tarzında roller üstlenecek, kişinin üslûbunu, düşünce dünyasını yazıya aktarmasına sebep olacaktır. Şerif Aktaş: "Edebi tür genel başlığı altında birleştirdiğimiz bu formlardan kaynaklanan unsurlar, metnin yapısına ve ifade tarzına tesir eder. Metnin üslûbunu araştırırken edebi türden kaynaklanan anlatma biçimlerine ve yapı özelliklerine de dikkat etmelidir." (Aktaş, 2007: 77) uyarısında bulunur ve "...eserin, kabul edilen formdan ayrılan yönlerini belirlemek, bunların eserin yapısı ve anlatma tekniğine kazandırdığı özellikleri açıklamak gerekmektedir." (Aktaş, 2007: 83) der. Bu bağlamda Üveys'in tefsir usûlünün hangi yönlerine ağırlık verdiği görebileceği gibi, bu usûle ne gibi katkılarda bulunduğu ve bu katkıların üslûbunu nasıl etkilediği tespit edilecektir.

"Üslûp; belirli bir görüş, duyuş ve birikime sahip olan sanatçının hayatı boyunca edindiği tecrübe ve tavırlarla seçtiği konuyu, biçim ve içeriğin belirlediği vasıta ve yöntemler kullanarak kendisine has bir biçimde ördüğü kelimelerle anlatmasından doğan bir edebi değer unsuru ve ölçüsüdür." (Çoban, 2004: 16) Bu tanımdan yola çıkarak tefsir yazma sebeplerini hayat boyunca edinilen tecrübe ve belki de terbiyeye bağlanabileceği gibi dönemin genel eğiliminin de etkili olduğu söylenebilir. Bu konuda üslûbun işlenen konunun cinsine göre tanzim edildiğini ve üslûbu şekillendiren üç şeyin zaman, kişi ve konu olduğunu söylenebilir (Aktaş, 1973: 192). Söz konusu eserin dönemine bakıldığında Türkiye Türkçesinin yazı dili olarak geliştiği bir dönemin ürünü olduğu görülür. Bu dönemde meydana getirilen dil yadigarlarının çoğunun dini muhtevalı eserler olduğunu, bunlar arasında Kur'an tercüme ve tefsirlerinin geniş yer tuttuğunu söylemek mümkündür (Özkan, 2010: 127). Aslında dönem, tefsir dili konusunda kendine bir yol ve yöntem çizme bakımından yeni bir dönem değildir. Bundan dolayı tefsir yazacak kişinin önünde birçok örnek olduğu söylenebilir.

Kişinin tefsir yazmaya cüret etmesi önemli bir başlangıçtır. Yazacakları Allah kelamının bir izahı olacağından Allah'ın Kur'an'da vermek istediği mesajları mümkün mertebe en iyi şekilde anlamak ve bunlara yorum getirmek müfessire önemli bir sorumluluk yükleyecektir. Bu sorumluluğun yarattığı baskı itinayı da beraberinde getirecektir. Kur'an dilinden etkilendiği gibi, yazılan diğer tefsir dillerinden de etkilenen müfessir, aslında süregelen bir üslûp kalıplaşmasının çerçevesinde tefsirini kaleme alacaktır. Yarlık ve bitiklerin üslûbu hakkında söylenen şu sözler kimi yazı türlerinin üslûp konusundaki dar çerçevesini göstermektedir: "Genel olarak yarlık ve bitiklerin üslûbuna ait özellikler, o türün içinde bulunduğu döneme yazılış amacına ve konusuna

* Funda Şan, *Üveys b. Hoca Osmân b. Emir İlyâs b. Evliyâ'nın 'Amme Cüzü Üzerinde Dil İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

¹ Gülşah Soyal, *Üveys b. Hoca Osmân b. Emir İlyâs b. Evliyâ'nın 'Amme Cüzü Üzerinde Dil İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

bağlıdır. Devletlerarası yazışmalarda belli bir tarihi dönem içinde oluşturulmuş yazı düzeni, üslûp kalıplaşması şekliyle fazla bir değişikliğe uğramadan yüzyıllarca kullanılabilir.” (Özyetgin, 1996: 77).

Yarlık ve bitikler kendi bünyesinde bölümlere ayrılıp formüle edilmiştir. Dua, tuğra, elkap, kitabe, selamlama, talepler, tasdik, tarih, yazılan yer, mühür gibi bölümlere ayrılan bu eserlerin üslûplarını incelemeye yol, sözü edilen bölümlerin karşılaştırılması, aralarındaki farkların ve benzerliklerin ortaya konması şeklinde olmuştur (Özyetgin, 1996: 80).

Yine karşılaştırma konusunda Emîn el-Hûlî şu açıklamayı yapmıştır: “Nitekim, her zaman ve her asırda, nakli veya akli, hangi tefsir metoduyla olursa olsun, Kuran’ı tefsir etmeye teşebbüs edenlerin şahsiyetlerinin izlerini, yazdıkları tefsire naksettiklerini görürüz... Tefsirler arasındaki farklılara bakıldığında müfessirin asıl özellikleri ortaya çıkacaktır.”

Aynı dönemde yazılmış diğer tefsirlere bakıldığında ele alınan metnin dil ve üslûp özellikleri daha net ortaya çıkacaktır. Bu yüzden Üveys’in dil ve üslûbuna dair doğru tespitlerde bulunabilmek için Mustafa bin Muhammed’in Amme Cüzü tefsiri ve Ahmed-i Dâî’ye mal edilen fakat Musa İzniki’nin Enfesü’l-cevâhir adlı eserinin nüshaları olduğu iddia edilen “Ebu’l-Leys-i Semerkandi Tefsiri Tercemesi”nden (Çetin, 2007: 85) faydalanılmıştır.

Yazarı başka eserler ve yazarlar kadar yetiştirdiği ortam, ebeveynlerinin yönlendirmesi ve kendi merakı da onu ne yazacağı konusunda etkileyecektir. Aslında bu unsurlar, yazarın yazacaklarına etki ettiği gibi nasıl yazacağı ve yazdıklarını ne ile kuvvetlendirip okunmaya değer kılacağı konusunda da rol üstlenecektir. Muhammed Aydın’a göre bir müfessirin sahip olması gereken iki önemli özellik vardır: “1. Ayetlerin taşıdığı uzak ve yakın anlamları yakalayabilecek keskin bir zekaya sahip olmalıdır. 2. Pratikte Kuran’a uygun bir hayat yaşamaya çalışıyor olmalıdır. İnancıyla ve yaşamıyla Kuran arasında sağladığı uyum, tefsircinin ilmini ve anlama gücünü kuvvetlendirir.” Bu verilerle birlikte Üveys’in kişisel özelliği ve yaşantısı konusunda genel bir fikir sahibi olunabilir. Zaten Üveys’in Hoca Osman’ın oğlu olması güçlü bir dini eğitimle büyüdüğünün en büyük kanıtıdır. Bu konudaki tek gösterge tefsir yazması değil, tefsirinde kullandığı rivayet çeşitliliği, hikâyeler, nükteler, beyitler, benzetmeler, ayrıntılandırmalar, örneklemeler ve lügati bilgilerdir. Bu bağlamda Ülkü Gürsoy’un Buffon’dan naklettiği şu özet yargıya yer vermek gerekir: “Buffon’a göre düşüncenin ifade edilmesi için sözlerin birbirine ahenkli olarak seçilmesi ikinci derecede önemlidir. Asıl olan ifade edilecek olan düşüncelerin güçlü olmasıdır. Konuya yeterince hakim olan kişi onu etkileyici bir biçimde dile getirebilir.” Bu alıntıdan anlaşılacağı gibi konu hakkında donanımlı olma, üslûbu büyük yönde etkilemektedir. Üveys’in Arapça’yı iyi bildiği tefsirinin bazı yerlerinde yaptığı Arapça açıklamalardan anlaşılır. Bunların pek çoğunun çevirisini ibarelerin hemen ardından yapmıştır. Konu üzerindeki bilgisi, kimi zaman konuyu fazlaca ayrıntılandırması ve Arapça ibarelerinin sıklığı metnin akışını zorlaştırmış, metinde karmaşıklığa sebep olmuştur. Bu durum Üveys’in üslûbunun bir parçasıdır. Konuya farklı açılardan yaklaşmak için anlamı muğlaklaştırmak yazarın kişisel tercihi olmuştur.

Genel olarak bakıldığında Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış söz konusu tefsirlerde günlük ve edebi dil bir arada yer almaktadır.

Kelimelerle ifade; duygu, düşünce ve hayalleri, olayları, eşyayı, tavrı ve davranışları; sözlü edebiyat, kelimelerle ifadenin bir sanat halini almasıyla meydana gelir. Kelimelerle ifade, meramı, günlük hayatımızı yaşarken ihtiyaç boyutunda anlatır; edebi ifadede ise, kelimelerle ifadeyi kullanmakla beraber estetik tercih basamağına ulaşma ve edebiyat sanatının kendine mahsus ilkelerine uyma durumu söz konusudur (Önal, 2008: 25).

Kuran gibi edebi değeri yüksek bir kitabın yorumu olması münasebetiyle tefsirin bu değerden etkilenmemesi mümkün olmayacağı gibi, halk kitleleri tarafından kolayca algılanması

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/2 Spring 2012

için günlük dile başvurmanın da kaçınılmaz olduğu bir gerçektir. Yukarıda bahsedilen anlam muğlaklığına sebebiyet veren anlatımları dışarıda bırakılırsa müfessir genel itibariyle kolay anlaşılabilir bir dil kullanmıştır.

Bu genel bilgilerden sonra Üveys'in anlatım özelliklerini metinden örneklerle görmek daha açıklayıcı ve kanıtlayıcı olacaktır. Tefsir yazımının en önemli, en değerli kelimesi olan “yani” sözcüğünden başlamak, bu kelimenin yüklendiği görevleri tespit etmek yazarın hangi noktalara ağırlık verdiğini görmek demektir.

Melek Özyetgin bütün yarlıklarda kalıplaşmış söz olarak “sözüm” ibaresinin geçtiğini ifade etmiştir. Bu şekilde tefsirlerde kalıplaşmış bir söz arandığında “yani” kelimesi ile karşılaşılabacaktır. Bu söz, tefsirin belki de en fonksiyonel sözcüğü, müfessirin ise en büyük yardımcısı konumundadır. Yürüttüğü bu fonksiyonlar incelendiğinde ilkinin ayetlerin ardından gelen yani'ler olduğu görülecektir.

(210b) وَالْعَايَاتِ ضَبْحًا didüğü **ya' nî** ol develer haqq-çünkü ka' be yolında (2) katı yörimekten nefesleri gürlüyü gürlüyü çıkar. **Ya' nî** ol (3) otlar haqq-çünkü gâzılıkla katı ve taşlu yerlerde segirdicek anuñ toynaqları (4) taşdan od çıkarur. **Ya' nî** dañı ol otlar haqq-çünkü (5) şabâh vaktında segridime girüp kâfir ilini yağma eyledür.

Bu edat, Arapça tamlamalar açıklanırken de kullanılır: “(206b) ibtidâ-i İslâmda ya' nî İslâmuñ (10) evvelinde...”

Üveys, ayetleri yazdıktan sonra çoğunlukla bunların Arapça izahlarına da yer vermektedir. Arapçaya ne kadar iyi hâkim olduğu bu özelliğinden anlaşılan Üveys, burada Arapça bilen okuyucuları da düşünmüş olacak. Kimi yerlerde rivayetler de Arapça aktarılmıştır. Arapça dua bölümleri mevcuttur. Müfessir Arap diline olan hâkimiyetini bu şekilde göstermiş ve belki de okuyucuya bu noktada güven telkin etmek istemiştir.

“(206a-11) ‘Ve yukal limen haşiyê rabbehü’ ya' nî ve ‘haddede (12) bihi fi’ d-dünya ve’c-tenebe mu’ aşıhi’ ya' nî ol ki Tanrı birledi dünyâda ve dañı günâhdur (13) yığlındı.”

‘Yani’, bir kelimeye açıklık getirmek amacıyla ona eş değer söz öbeklerini sıralarken de kullanılır. Burada Üveys'in bir kelime üzerinde vurgu yapmak istediğinde hangi yola başvurduğunu da görmekteyiz. ‘Kâfir’ kelimesini andığında okuyanın zihninde başka olayları hatırlatmak, okuyanı heyecanlandırmak ve dikkatini çekmek amacıyla art arda sıraladığı eş anlama sahip kelimeleri de ‘yani’ ile bağlamaktadır.

(205a-11) Ya' ni anlar kim **kâfir** oldılar ve dañı **şirk getürenler** ya' nî (12) **Allah ortağı var diyenlere** ya' nî **İsâ oğlu ve Meryem' avratı diyenler** ve **put giçi** (13) **tanrırlarumuzdur diyenler** cehennem tamusu içinde ebedî kalısardur ve bunlar yaradılmışlaruñ yavuzrağıdır.

Ayrıntılandırma ve örneklendirme Üveys'in anlatımlarında büyük öneme sahiptir. Anlatımının bu yönü eseri, dönemin diğer tefsirlerinden ayırmaktadır. Üveys, okuyucunun dikkatini toplamak istediği noktada sözü uzatıp anlatımı tafsilatlandırır. Aşağıdaki mümin ve kâfir karşılaştırmasından müfessirin bu yönü ortaya çıkmaktadır:

(208a-3) kıyâmet gününde ademler döneler bölük bölük tağılup gideler her bir ' amellü ' amellinüñ (4) cezâsın bulmağçün ya' nî **kimi sağ kola gide uçmağa vara** kimisi **şol kola** (5) **gide tamüya vara** nitekim bir yerde eydür **فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ** (6) Ya' nî **bir bölük uçmağa vara** ħuru'l- ' ıynları-y-ıla zevk-i ' işret süre bir bölüğü (7) **tamuya vara** şeyâñleri-y-ile ' azâb göre bir bölüğü **uçmağa**

Turkish Studies

varup sündüslü dībā (8) celerünye bir bölüğü **şamuya varup** kaṭrāndan cübbeler geye bir bölüğü **uçmağa varup** (9) yüce yüce tahtlar üzerinde oturup temāşālar kıla bir bölüğü **cehenneme varup** (10) tamu çukurlarına yüzleri üzerine düşe bir bölüğü **uçmağa varup** şarāben (11) ṭahūr içe bir bölüğü **cehenneme varup** ğıslın ğassak içe bir bölüğü **uçmağa varup** (12) ni' metleriye ve bir bölüğü **cehenneme varup** zaḳḳūm kaṭrān yiye. Niçün? Anuñ-çün kim dünyāda (13) bunlaruñ ḥāli bu idi ya' nī iki bölük ideler **bir bölüğü mesācide varup** ṭā' atlar (208b-1) ve ' ibadetler kıllalar ve **bir bölüğü ḥarābāta ve ma' āsiya** meşğul idi **bir bölüğü tangrı** (2) **bu buyruğın dutar-ıdı** ve **bir bölüğü şeyṭān buyruğın** dutar-ıdı **bir bölüğü** (3) **imān yolın dutdılar** ve **bir bölüğü küfrān yolın** dutdılar **bir bölüğü toğru yol** (4) üzerine gıtdiler **bir bölüğü egri yol üzerine gıtdiler**.

Aşağıdaki örnekte ise olay, göz önünde canlandırılacak şekilde anlatılmıştır. Kıyamette olanlar anlatılırken bir feriştenin sarf ettiği sözlere de yer verilerek olay etkileyici hale getirilmiştir. Burada Üveys'in okuyucunun dikkatini diri tutan bir anlatım tarzıyla karşılaşılmaktadır.

(217a-1) Ca' ferden kim ol daḥı Enesden rivāyet ider, eydürür ki: Ḥaḳ Te' ālānuñ (2) feriştelere bir ferişte kıyāmetde ādemleruñ terāzūsına ḥāzırdur. (3) ' Amellerini darta; eger müzdi ağır gelürse ol ferişte yüce āvāzı-y-ıla (4) çağıra kim dükeli ḥalāyık işideler. Eyde kim: "Yā ma' şer ehli! Bilüñ ve āgāh (5) oluñ kim fülān bin fülān nīk-baḥt oldı ya' nī sa' ādet ehlinden oldı-ki (6) ayrıḳ şaḳī olası degüldür ebeden." Ve eger terāzūda şevābı yeyni gelüp günāhı ağır (7) gelürse girü ol ferişte yüce āvāzı-y-ıla çağırup eydür kim: "İy ma' şer ehli! (8) Bilüñ ve āgāh oluñ fülān bin fülān bez-baḥt oldı.

Aynı olay Mustafa bin Muhammed tefsirinde şu şekilde geçer: "Pes kimüñ ki müzdi ve terāzūsı ağır olsa, ol kişi rāzı ola uçmak içinde. Pes kimüñ müzdi terāzūsı yiyne olsa, ol kişiuñ başı aşığa düşe ṭamu içinde ve Hāviye didüğü, ṭamu adlarından birisidür, hāviyeden murād deriñ ola." (Tören, 2007: 196).

Üveys bir olayı anlatımıyla genişlettiği gibi olayları birbirine karıştırmamaya da dikkat etmiş, konudan kopmamak için anlatımını durdurmuştur:

(235a-2) ' Alī eydür: Çün-ki bu süre indi. Resül ḥazreti ḥasta (3) oldı. Minbere çıkup ḥalāyıka ḥuṭbe oḳudı ve bunlaruñla vidā' laşdı. (4) Andan evine geldi. Nice gün ḥasta oldı. Andan aḥirete gıtdi. (5) **Eger vefāt-ı Resüle meşğül olursavuz söz uzanur.**

(262a/2) Pes ma' lüm oldı-kim ḥased terk itmek ulu şevābmış, hem daḥı şeyṭān (3) la' ĩni uçmağdan çıkarmağa ḥased sebep oldı. **Bu arada söz çokdur.**

Üveys ayetlerdeki kelimelere tek bir açıdan bakmakla yetinmemiş, rivayetlerle açıklamaları çeşitlendirmiş, anlatımı uzatmıştır. Bu, tefsir yazımının bir gereği gibi düşünülse de buna müfessirin bilgi birikimi ve fikri dünyasının da bir etkisi söz konudur. 'Na' ĩm' kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

(220a-4) Andan şora bir niceler eyıtdiler: "Na' ĩm" didüğü ḥammāmdur kim kış güninde (5) ğısl iderler... Mücāhid eyıtdi: (11) "Na' ĩm" didüğü ya' nī dünyānuñ külli lezzetlerinden şorisarlar. ' Abdurrahmān rivāyet kıldı (12) Resülden-kim: Ol ni' met kim şorulisar bir pāre etmeğdür ki anı ḳavī eyler ve bir içim şudur (13) ki anı ḳandurur ve bir ṭondur kim tenini örter. ' İkrime rivāyet kıldı Resülden-kim: "Na' ĩm" (220b/1) didüğü sağılık ve emīnlıkdür. Sa' d bin Cübeyr eyıtdi: "Na' ĩm"

Turkish Studies

didügi İslâm (2) din[i]dür ve peygamberüñ sünnetidir. Hüseyin bin Fazl eyitdi: “**Na’ im**” didügi şeri’ at (3) yeyniligidür ve Qurân geñezligidür. Ebu Bekr-i Verrâk eyitdi: “**Na’ im**” dükeli ni’ metlerdür ki (4) şağışı yokdur. Hağ Te’ ālā dükelinden şorisardur.

‘Felak’ kelimesini şu şekilde açıklamıştır:

(260b-6) **Felak** didügi tamu içinde (7) bir evdür kim anuñ kapısı açılıcağ tamu ehli anuñ issiligi katısından feryād kıilup (8) çağrışurlar ve Allaha şıgınurlar. Bir niceler eydürler: **Felak** didügi irtenuñ evvel ağarduşma (9) dirler. (261a) [Bir niceler] eydür **felak** didügi cehennemde bir ağaçdur. (8) Hağ Te’ ālā dileseki kâfirlere ‘ azāb ide ol ağacın yemişinden yidüre.

‘Felak’, Mustafa bin Muhammed’de yalnızca şu cümlelerle geçmiştir: “**Felak**, hağ ma’ nīsinedür. Ne kim yaradılmışlardur dükelinüñ şerrinden, ve karañu gice şerrinden, ve dağı cāzūlar şerrinden, dağı haşudlar şerrinden kaçan haşed eyleyeler.” (Tören, 2007: 208).

Üveys, kelimelerin anlamlarını farklı rivayetlerle çeşitlendirdiği gibi bir sözdeki harflerin de işaret ettikleri şeyleri izaha çalışmıştır. Bunda en güzel örnek besmele olmuştur: “(235a) Bir niceler eydür: Bismi’llahinüñ bāsi işāretdür bürr-i ihsāndan, (9) sini işāretdür setr-i ‘ uyübdan, mimi işāretdür minnet-i hāzādan.”

Kelimeleri ve harfleri irdeleyen Üveys’in lûgat ve gramer bilgisi de göz ardı edilemez. Bu bilgiler, kimi zaman okuyucu ile de paylaşmıştır. Emîn el-Hûlî’nin deyimiyle müfessirin metindeki manaları çıkarmakta faydalandığı unsurlar ve bu manalarla ilgilenirken ağırlık verdiği taraf onun bilgi düzeyini göstermekte ve tüm tefsir bundan etkilenmektedir:

(236b-7) Ya’ nī hağālar ve günāhlar götürici dimek (8) olur. Hāmilete’l-hağab dimedi, hāmālete’l-hağab, didi. Niçün? Anuñ-çün kim ism-i fā’ ilüñ (9) mübālağasıdır.

(261a-5) İmdi ol keremi çok pādīşāhdan dilerüz kim (6) haşudluğdan şaklaya. Birabbi’l-felak dimek olur. Bir niceler eydürler: Biğālīk’ul-hağk dimek (7) olur. Luğatda gelür-ki el-felaku’l-hağkdur.

(226b-3) Bunuñ beyāni oldur kim Kureyş (4) kavmi bāzergānlar idi. Bundan ötrü Kureyş didiler. Ya’ nī kureyş “karş”dan müştakdur. (5) El-karşu’l-cem’ un luğaten. Ya’ nī karş diyü nesne dirşürmekdür. Ya’ nī bunlar varurlardı, ırak (6) illerden ta’ ām devşürürlerdi.

Üveys, kimi zaman Arapça kelimelerin okunuşları konusunda da bilgi vermektedir:

(223a-6) İbni ‘ Āmir ve Hāmza ve Kisāyī “cemme’ a mālen” okurlar teşdīdle, mübālağadan ötrü ve keşret-i cem’ adan ötrü. Girü kalan kurrā “ceme’ a” okurlar taħfif-ile.

(228a-12) Kisāyī “erayte” okur elifsüz, Nāfi’ “eraeyte” okur elifle hemzesüz, girü kalan kurrā “eraeyte” okur yāyla ve hemze ile.

Tefsiri zenginleştiren diğer unsurlar da konu ile ilgili yer verdiği hikāye, nükte, beyit, mesnevi ve rivayetlerdir. Bunlara yer verirken kırmızı mürekkeple ne yazacağını müfessir önceden bildirir.

(242b) **Hikâyet.** Hağ Te' ālā (7) kâfirleri yedi yüz millet kıldı ve yetmiş iki dürlü dil kıldı...

(264a-13) **Nükte.** Güyâki Hağ Te' ālā eydür: Yusuf ki Meliki Reyânun (264b-1) düşün ta' bîr itdüg-çün bu kadar keremler eyledi. Pes ol gişiler kim benüm kelâmum tefsîrini (2) beyân kıla ve kullaruma eydivire.

(245b-5) Nitekim Mevlânâ Celâleddin eydüpdür: **Beýt:** (6) Allâhu ekber-i tü hoş nist bā-ser-i tü /In ser mekon tü qurbân-ı Allâhu ekber amede.

(240a-10) **Rivâyet.** Ebü Hüreyra eydür: Bir gün Resûlallah ile gider-idim....

Başka alıntılarla metni zengin tutan müfessir bu alıntıları şu gibi ifadelerle aktarmıştır: “Ekşer müfessirler katında...”, “Bir nice ' ulemâ dimişlerdür kim...”, “Bir niceler eydür...”, “Bir nice tefsîrde getürmişlerdür kim...”, “*Tefsîr-i Hemedânîde* ve hem *Tefsîr-i Kebîrde* dahı buyurup durur ki...”, “*Tefsîr-i Sa' lebîde* eydür...” Rivayet aktarımlarında kimi yerlerde râvîler anılırken çoğu zaman “bir niceler eydürler” tabiriyle aktarmalara yer verilmiştir.

Tefsirde genel itibariyle bu şekilde kelimelerin irdelendiği görülmektedir. Kelimeler üzerinden konuyu genişletmek, lugatî bilgiler vermek bilgi aktarımı açısından müspet görünse de yazının akıcılığı konusunda okuyucuda menfi bir etki bırakma olasılığı doğurmaktadır.

Müfessirin değer verdiği bir diğer konu ise besmeledir. Besmele, Üveys tarafından değişik hikmetleri zikredilerek neredeyse her surenin başında işlenmiştir. Her işin başı olan bu ulvî sözün faziletlerinden, kazandırdığı sevaplardan ve manasından bahsederek tefsire geçmeden önce okuyucuyu konuya bağlamayı ve dikkati toplamayı amaçladığı düşünülebilir. Besmele kadar dikkat ettiği bir husus da surenin okunması karşılığında alınacak sevapların bahsedildiği bölümdür. Bu bölümde okuyucunun şevkini arttırmak için sure tefsirinin giriş kısmında yer alır. Diğer tefsirlerde bu konuda istikrarlı bir yer belirleme görülmezken Üveys'in belirlediği yer, okuyucunun konuya odaklanmasını sağlar.

Zilzal Sûresi başında:

(206b-2) Bismi'llahda nükteler vardır. (3) Biri oldur ki; Bismi'llah dört kelimedür. Quluñ dahı günâhı dört dürlüdü: Biri gündüz (4) kılduğı ve biri gece kılduğı ve biri gizlü günâh ve biri aşikâre günâhdur. Her kimse-kim (5) dâim Bismi'llahi'r-rağmâni'r-rağim vazife idinse Hağ Ta' ālā dört (6) günâhdan ol qulı şaklaya.

Kâria Sûresi başında:

(214a-12) Bu süre Mekkede indi yüz elli (13) harfdür otuz altı kelimedür on bir ayetdür resûl hazreti eyitdi: (214b/1) Her kim-ki el-Ķâri' a süresini oğusa Hağ ta' ālā kıyâmet güninde anuñ (2) terazusın ağır eyleye.

Bir konuyu açıklamak için örneklere, konuyla ilgili hikâyelere, nükte ve beyitlere yer veren müfessir betimlemeyi de ihmal etmemiştir. Bahsettiği herhangi bir şeyin özelliklerini çeşitli rivayetlerle etraflıca vermeye çalışmıştır. Fîl suresinde ashab-ı fîl üzerine taşlarla gelen kuşların özellikleri şu şekilde belirtilmiştir:

(225a-10) Sa' d bin Cübeyr eydür: Ol kuşlar **ak kuşlar-ıdı** o uvacuk. Bir niceler (11) eydür: Alaca idi deñizden çıkdılar; güyâ ki şol **yarasa gibi-y-ıdı**. Bir niceler eydürler: (12) **Ķaraca kuşlardur**. (226a) Câbirden (5) kim ol kuşlar güyâ ki **Hind erenleri gibi-y-ıdı**... ' İkrime rivâyetinde (9) eydür: Ol

Turkish Studies

kuşlar **büyük kuşlar idi**. Başları yırtıcı **cānavar başları gibi-y-idi**. (10) Andan öndin ancılayın kuş kimse görmüş degüldi.

Mustafa bin Muhammed'in Amme Cüzünde kuşlardan şu cümlelerle bahsedilmiştir: "Bunlar Ka' beyi yıkavuz dirlerdı, niyetleri bātlı oldu. Viribidi bularuñ üzerine **ebābıl kuşını**. Ol kuş **kara idi**; bir rivāyetde **aķ idi** dirlr. Dañı bir kavlda **yeşil idi** dirlr." (Tören, 2007: 201).

Ele alınan tefsiri diğer tefsirlerden ayıran değişik bir yorum tarzı da harfler üzerinden yapılan metaforik anlatımdır. Tefsirin harfler üzerinden yorum getirilerek devam edildiği yerler müfessirin hayal ve fikri dünyasının birleştiği noktalar olarak görülebilir. Bu yerlerde dil ağırlaşmamış olsa da anlatım edebi bir boyut kazanır ve tefsiri anlam açısından derinleştirdiği gibi okuyucuyu da düşünmeye teşvik eder.

(251a-9) Bir niceler eydürler ki ol kuluñ (10) kafi ne kafdur. Ya' nı ol kaf bizüm ' işkumuz kanāresi şeklidir. Her kimde kim (11) bizüm sevdāmuz ola gerek-kim ol kanārede cānın kurbān kılup açā. Ümiz gözini (12) bizüm luftumuz lāmına dike. Ey cān ol hüvenün iki gözcügezi nedür? Ya' nı (13) andan işāretdür ki ol bizüm ' işkumuz yolında seyr idenleruñ azığı hegbesidür (251b/1) ki birinde belā ta' āmı ve birinde ' anā şarābı vardır ki tā ol azığı-y-ıla fenā beriyyesin (2) geçeler. Ve hüvenüñ vavı ne vavdur? Ya' nı işāretdür vişāl vavından ki vav-ı (3) ka' besine irişeler.

Yukarıdaki örnekte 'Hü' harfinin hikmetlerinden bahsedilmeye başlanmış, bu fasıl birkaç varak devam etmiştir. "Hü" ile ilgili bir hikāye anlatılmış, 'Hü'nün letaiplerinin çokluğundan ve bunların ne olduğundan bahsedilmiş, 'Hü' ile ilgili benzetmeler yapılmıştır:

(254b-8) Bilgil kim "hü" dildār adıdır (9) ve gönül eydür: Dükeli adlaruñ tercümānı dildār; ammā "hü" tercümānı gönüldür (10) ve gönül "hü" hāzinesidür. Ve ol hāzine Allāh Te' ālanuñ nazargāhidür ve cemālinuñ (11) bağçesidür ve gönlüñ ' imāratlığı imānladır; ammā "hü" bir hārfdür.

Konuyu tek bir harf üzerinden teşbihlerle bu denli kuşatması aslında tefsirin asıl gayesinden kopuşa sebep olduğu gibi okuyucuya da tefsirden çok edebi bir yazı okuma hissi verdiği söylenebilir. Aslında bu yerler tefsir yazımına hizmet etmekten çok müfessirin kişisel olarak üzerinde durmak istediği, ince anlamı yakalamayı ve bunu göstermeyi vazife edindiği yerler olarak görülebilir:

(256b-5) Pes bilgil kim lafz-ı Allāh (6) mürekkebdür dört hārfden; ya' nı bir elif iki lām ve bir hiden. Ammā elif ebced (7) hārflerinüñ evvel hārfidür ve elif mürekkebdür üç noktadan. Evvel noktaya rūhu'l-kuḍüs (8) dirlr. İkinciye Allāh dirlr. Üçüncüye rūhu'l-emīn dirlr ve bu üç (9) noktānuñ üç zāhiri ve üç bātını vardır. Ammā rūhu'l-kuḍüs zāhirine (10) nefsi vācide dirlr. Rūhu'llāh zāhirine nefsi vāhīde dirlr. Rūhu'l-emīn zāhirine (11) nefsi vāhīze dirlr. İmdi bilgil ki nefsi vācidiye nübüvvet dirlr. Nefsi vāhīdiye (12) velāyet dirlr. Nefsi vāhīziye ilāhiyyet dirlr. İmdi bu ilāhiyyetüñ de zāhiri (13) ve bātını vardır.

Kuran-ı Kerim birçok anlatım üslubunu bünyesinde barındırır. Aktarılan bilgilerin zihinlere daha iyi yerleşmesi için kullanılan edebi ifade şekillerinden birisi de teşbihlerdir. Teşbih, ilahi mesajın iletilmesinde işlevsel bir görev üstlendiğinden Kuran'ın bu anlatım tarzının müfessir tarafından doğru şekilde algılanması ve yorumlanması gerekir (Aydın, 2009: 153). Bu anlatım tarzı Üveys tarafından da gereken değeri görmüştür. Kuran'daki teşbihleri açıkladığı gibi buna ek olarak

Turkish Studies

-daha açıklayıcı olmak için- konu üzerinde başka benzetmelere de yer verir. Kaaria sûresinin 4. ayetinde kıyamet gününde insanlar kelebeğe benzetilmiştir. Üveys bu benzetmenin açıklamasını yaparken kendisi de ‘kelebek’ten farklı olarak ‘çekirge’ benzetmesine yer vermiştir:

(215a) Ya’ nî şol gün-kim hâlâyık olalar şol (13) çekürge gibi birbirine kaçarsular. Bir niceler eydürler: ke’l-ferâşi. Ya’ nî şol (215b/1) kelebük gibi kim birbirine çoyluşalar, kaçca gideçeklerini bilmeyeler. Ya’ nî demek (2) olur kim kıyâmet günü bir gündür kim ol günde âdemler şol kelebükler gibi (3) olalar. Gendülerini unıda oda, şuya bırağalar hîç haberleri olmaya. Bir niceler (4) eydürler: Hağ Te’ âlâ bunları kelebeğe teşbîh itdüğü anuñ-çündür kim kelebek (5) bir bellü seyri yokdur; ya’ nî ayruç cânavarlar gibi toşdoğrı uçmazlar, gâh (6) şol yaña gâh işbu yaña uçarlar gâh şuya düşerler.

Cehennem ile kâfir arasındaki ilişkiyi de anne ile çocuk arasındaki ilişkiye benzeterek bir yorum getirmiştir:

(216a-13)Ya’ nî tamu kâfirlerüñ ümmi gibidür. Su’ âl: Eger şoralar ise kim, cehennem kâfirlerüñ ümmidür (216b-1) didüğinden fâ’ ide nedür? Cevâb oldur ki niteki ümmi veled[i] kaçında kaçlar; güyâ (2) cehennem dağı bunlaruñ ümmi gibidür içinde kaçlar.

Hem Kuran dilinde hem de diğer tefsirlerde var olan soru-cevap şeklini Üveys de çokça kullanmıştır:

(203b-1) Cühûdlar ve Naşrâniler ve haça tağanlar küfürlerinden ve şirklerinden ırıldadılar tâ bunlara bir bellü hüccet gelmeyince. İmdi ol (2) hüccet kimdür? Muhammed Muştâfâdur. (205b-7) şunlar kim taşdığ etdiler Allahı ve dağı gönüllerinde ihlâşları var-ıdı ve kıtaları (8) dağı ihlâşla idi. İmdi kimdür anlar? Peyğamberüñ şahâbeleridür ve anlardan şoñra gelen (9) ümmetlerdür.

Bu çalışmada Üveys bin Hoca Osmân adlı müfessirin Amme Cüzü tefsiri ele alınmış olsa da dönemin diğer tefsirleri -tefsirlerin ilham aldığı kaynakların aynı olması münasebetiyle- bu eserden apayrı düşünülemez. Böylece incelediğimiz metinle dönemin tefsir dili ve üslubu konusunda genel bir bilgi verilmiş olmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış tefsirlerin beslendikleri kaynaklar her ne kadar aynı olsa da, yine de tefsirler kendi içlerinde birtakım farklılıklar göstermektedir. Her müfessir fikri dünyasının el verdiği ölçüde yazılarına şekil verir. Yazılanlar kalıplaşmış bir yazı türünün çerçevesinde gelişmiş olsa da yazarın kendi yazı karakterini göstermekten geri duramayacağı bir gerçektir. Kişinin yazı içerisinde izlediği yol, yöntem ve yordam; kişisel üslubunun, bilgi donanımının ve hayal dünyasının ürünleri olacaktır. Bunların farkında olarak ele alınan metinler daha anlaşılabilir ve hizmet ettiği alana daha büyük katkılar sağlayacaktır.

Yapılan incelemelerde görülmüştür ki Üveys, tefsirini zenginleştiren konu bağlamında yer verdiği hikâyeler, nükteler, beyitler, mesneviler, rivayetler ile kendi hayal ve fikir dünyasını metne yansıtmıştır. Bunlardan daha da önemlisi Kur’an’a dilbilimsel açıdan yaklaşmış ve tefsir metnini sözlük, dilbilgisi bilgileriyle genişletmiştir. Bu bilgileri başka eserlerden tercüme ettiğini düşünsek bile müfessirin tercüme etmek istediği bilgilerin seçimi onun tefsir yazımındaki tercihlerinin ne olduğunu konusunda fikir verir. Metnin akışını kimi zaman zorlaştıran Arapça ibarelerin fazlalığı müfessirin Arapçaya

hâkim olduğunu gösterdiği gibi bu metni okuyacakların da Arapçayı bildiğini düşünerek hareket ettiği söylenebilir. Özellikle üzerinde çalışılan varaklar Arapça bilmeyen biri için okuma rahatlığı açısından pek de elverişli değildir. Bu durum tefsirin belki de yabancı dillere hâkim entelektüel kesime yönelik yazılmış olabileceği fikrini doğurmuştur.

Bu çalışma ile 14. yüzyıla ait bir metnin -yazıldığı yazı türü kapsamında değerlendirerek- üslûp açısından öne çıkan taraflarını ortaya koymaya çalışılmıştır. Özellikle belli türdeki metinlere fonetik ve morfolojik açıdan bakmanın yanında üslûp açısından da bakılarak metin üzerinde farklı okumalar yapılabileceği ve bu okumalar sırasında bir eserin diğer eserlerden ayrılan yönlerinin belirlenmesiyle kendi değerinin ortaya konulabileceği görülmüştür.

KAYNAKÇA

AYDIN Muhammed, **Genel Tefsir Kuralları**, Nun Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/2 Spring 2012

- AKTAŞ Şerif, “Üslûp Meselesi”, *Fikir ve Sanatta Hareket Dergisi*, V. seri, Cilt: VIII, Sayı: 88 (1973).
- AKTAŞ Şerif, **Edebiyatta Üslûp ve Problemleri**, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- ÇETİN Abdülbaki, “Ebu’l-Leys Semerkandi Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 22, Güz 2007, s.53-101, acikarsiv.atauni.edu.tr/browse/612/755.pdf (01.01.2012).
- ÇOBAN Ahmet, **Edebiyatta Üslûp Üzerine**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- Emin el-Huli, **Kur’an Tefsirinde Yeni Bir Metod**, Tercüme: Prof. Dr. Mevlüt Güngör, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2001.
- GÜRSOY Ülkü, **Dersaadet’te Sabah Ezanları Üslûp İncelemesi**, Bizim Büro Basımevi Ankara 1999.
- ÖNAL Mehmet, “Edebi Dil ve Üslûp” **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, Sayı: 36, Erzurum 2008, s. 23-47, http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20EDEBIYATI/mehmet_onal_edebi_dil_uslup.pdf (02.09.2011).
- ÖZKAN Mustafa, “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Kuran Tercümelere Üzerine-I”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, Cilt: XXXIX, 2010, s.115-159.
- ÖZYETGİN Melek, **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
- Tefsiru Cüz’i’n-NEBE’**, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, nr. 283.
- TOPALOĞLU Ahmet, **XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur’an Tercümesi**, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.
- TÖREN Hatice, **Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Amme Cüzü Tefsiri**, Çantay Yayınları, İstanbul 2007.